

Repertoriul jurisprudenței

CONCLUZIILE AVOCATULUI GENERAL
MICHAL BOBEK
prezentate la 5 septembrie 2018¹

Cauza C-258/17

**E.B.
împotriva
Versicherungsanstalt öffentlich Bediensteter BVA**

[cerere de decizie preliminară formulată de Verwaltungsgerichtshof (Curtea Administrativă Supremă, Austria)]

„Cerere de decizie preliminară – Politică socială – Egalitate de tratament – Interzicerea discriminării pe motive de orientare sexuală – Relații homosexuale cu minori – Sancțiuni disciplinare aplicate funcționarului public angajat de poliție ca urmare a unei condamnări penale – Menținerea efectelor deciziei disciplinare”

I. Introducere

1. E.B. (denumit în continuare „recurentul”) s-a născut în anul 1942. În anul 1974, în perioada în care era angajat în serviciul de poliție austriac, a fost condamnat penal pentru tentativă la infracțiunea de acte homosexuale săvârșite cu persoane care aveau vârsta de 14 și 15 ani. În anul 1975, recurentul a primit o sancțiune disciplinară în legătură cu aceleași fapte, care a constat în pensionarea anticipată obligatorie din serviciul de poliție, cu aplicarea unei reduceri de 25 % a drepturilor sale la pensie.
2. La acea dată, dreptul austriac prevedea două infracțiuni distincte: „acte sexuale cu un minor” (acte sexuale săvârșite cu persoane *care nu au împlinit vârsta de 14 ani*) și „ultraj contra bunelor moravuri” (acte homosexuale *săvârșite de bărbați* cu persoane *care nu au împlinit vârsta de 18 ani*). În anul 2002, s-a considerat că ultima dintre cele două infracțiuni echivala cu o discriminare nejustificată pe motive de orientare sexuală și a fost abrogată.
3. În procedura principală, recurentul contestă în esență faptul că continuă să primească o pensie redusă, pentru motivul că infracțiunea pentru care a fost condamnat și sancțiunea disciplinară care i-a fost aplicată erau discriminatorii pe motive de orientare sexuală.

¹ Limba originală: engleza.

4. Acesta este contextul de drept și de fapt în care Verwaltungsgerichtshof (Curtea Administrativă Supremă, Austria) urmărește să se stabilească dacă diminuarea dreptului la o pensie al recurentului este compatibilă cu interzicerea discriminării pe motive de orientare sexuală, în temeiul articolului 2 din Directiva 2000/78/CE², chiar dacă decizia disciplinară inițială a devenit definitivă înainte ca această directivă să intre în vigoare. Instanța de trimitere adresează de asemenea o serie de întrebări cu privire la modul în care și cu privire la momentul de la care discriminarea ar trebui să fie remediată.

II. Cadrul juridic

A. *Dreptul Uniunii*

5. Articolul 1 din Directiva 2000/78 menționează, printre altele, drept motiv de discriminare care trebuie combătută, discriminarea pe motive de orientare sexuală.

6. Articolul 2 alineatul (1) și alineatul (2) litera (a), articolul 3 alineatul (1) litera (c) și articolul 17 din Directiva 2000/78 au următorul conținut:

„Articolul 2

Conceptul de discriminare

(1) În sensul prezentei directive, prin principiul egalității de tratament se înțelege absența oricărei discriminări directe sau indirecte, bazate pe unul din motivele menționate la articolul 1.

(2) În sensul alineatului (1):

(a) o discriminare directă se produce atunci când o persoană este tratată într-un mod mai puțin favorabil decât este, a fost sau va fi tratată într-o situație asemănătoare o altă persoană, pe baza unuia dintre motivele menționate la articolul 1;

[...]

Articolul 3

Domeniul de aplicare

(1) În limitele competențelor conferite Comunității, prezenta directivă se aplică tuturor persoanelor, atât în sectorul public, cât și în cel privat, inclusiv organismelor publice, în ceea ce privește:

[...]

(c) condițiile de încadrare și de muncă, inclusiv condițiile de concediere și de remunerare;

[...]

² Directiva Consiliului din 27 noiembrie 2000 de creare a unui cadru general în favoarea egalității de tratament în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă (JO 2000, L 303, p. 16, Ediție specială, 05/vol. 6, p. 7).

Articolul 17

Sanctiuni

Statele membre stabilesc regimul sancțiunilor aplicabile în cazul nerespectării dispozițiilor naționale adoptate conform prezentei directive și iau toate măsurile necesare pentru asigurarea aplicării acestora. Sancțiunile astfel prevăzute, care pot consta în despăgubirea victimei, trebuie să fie efective, proporționale și disuasive. Statele membre notifică aceste dispoziții Comisiei până la 2 decembrie 2003, iar toate modificările ulterioare aferente, în cel mai scurt timp.”

7. Prima teză a articolului 18 impune ca directiva să fie transpusă, în principiu, până la 2 decembrie 2003.

B. Dreptul național

1. Dreptul penal

8. La 25 februarie 1974, erau în vigoare articolele 128 și 129 din Strafgesetz (Legea penală) (denumit în continuare „StG”), ambele în versiunea Bundesgesetz publicată în BGBl. nr. 273/1971 (denumită în continuare „Legea federală din 1971”). Acestea prevedeau următoarele:

„Acte sexuale cu un minor

Articolul 128

Fapta de a abuza sexual un băiat sau o fată care nu a împlinit 14 ani, [...] în scopul satisfacerii nevoilor sexuale, într-un alt mod decât cel prevăzut la articolul 127, constituie infracțiunea de acte sexuale cu un minor și se pedepsește cu închisoarea de la 1 la 5 ani; în cazul existenței unor circumstanțe agravante, pedeapsa este închisoarea de până la 10 ani, iar în cazul în care s-a produs vreuna din urmările prevăzute la articolul 126, pedeapsa este închisoarea de până la 20 de ani.

Infracțiuni privind viața sexuală

[...]

Articolul 129

Constituie infracțiune și următoarele forme de ultraj contra bunelor moravuri:

I. Ultrajul contra bunelor moravuri implicând persoane de același sex săvârșit de un bărbat major asupra unei persoane care nu a împlinit vârsta de 18 ani.”

9. Dispozițiile menționate mai sus au prevăzut, așadar, vârste diferite de consimțământ pentru relațiile homosexuale între bărbați (18 ani) și, respectiv, pentru relațiile heterosexuale sau de lesbianism (14 ani).

10. Același lucru a fost valabil și în ceea ce privește situația juridică prevăzută la articolele 207 și 209 din Strafgesetzbuch (Codul penal, denumit în continuare „StGB”), care a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1975.

11. Prin hotărârea din 21 iunie 2002³, Verfassungsgerichtshof (Curtea Constituțională, Austria) a declarat neconstituțional articolul 209 din StGB (care corespundea articolului 129 I din StG). Acesta a fost abrogat cu efect de la 28 februarie 2003.

12. Prin versiunea StGB introdusă prin Bundesgesetz publicată în BGBl I nr. 134/2002 (denumită în continuare „Legea federală nr. 134/2002”) și intrată în vigoare la 13 august 2002, legiuitorul austriac a abrogat articolul 209 din StGB înainte ca decizia de abrogare pronunțată de Verfassungsgerichtshof (Curtea Constituțională) să își producă efectele.

13. Austria a făcut obiectul unor hotărâri de condamnare pronunțate de Curtea Europeană a Drepturilor Omului referitoare la aplicarea articolului 209 din StGB. În Hotărârea L. și V. împotriva Austriei, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a considerat în esență că articolul 209 din StGB încălca articolele 8 și 14 din Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului (denumită în continuare „CEDO”), deoarece legiuitorul nu a prezentat o justificare suficientă pentru diferitele vârste legale de consimțământ aplicabile raporturilor homosexuale întreținute de persoane de sex masculin cu persoane majore, pe de o parte, și raporturilor heterosexuale sau de lesbianism întreținute cu persoane majore, pe de altă parte⁴.

2. Legea privind statutul funcționarilor

14. Potrivit articolului 13 alineatul (1) din Beamten-Dienstrechtsgesetz 1979 (Legea din 1979 privind statutul funcționarilor) (denumită în continuare „BDG 1979”), în versiunea acestui articol rezultată din Bundesgesetz publicată în BGBl. I nr. 119/2002 („Legea federală nr. 119/2002”), până la 30 decembrie 2016, funcționarul se pensionează la finalul celui de al 65-lea an de viață.

15. Pentru recurent, care s-a născut în anul 1942, acest moment ar fi intervenit – în lipsa adoptării deciziei disciplinare împotriva sa – la 1 ianuarie 2008. La acea dată, principalele dispoziții aplicabile stabilirii cuantumului pensiilor erau cuprinse în Pensionsgesetz (PG) 1965 (Legea pensiilor din 1965), în versiunea rezultată din Bundesgesetz publicată în BGBl. I nr. 53/2007 (denumită în continuare „Legea federală din 2007”). Aceste dispoziții stabileau norme privind modul în care trebuia calculat cuantumul pensiei, inclusiv privind luarea în considerare a datei de începere a serviciului, precum și perioada de serviciu totală.

3. Regulamentul de ordine interioară al serviciului de poliție

16. Decizia disciplinară împotriva recurentului din 10 iunie 1975 a fost adoptată în temeiul Dienstpragmatik (Regulamentul de ordine interioară al serviciului de poliție, RGBL. nr. 15/1914) (denumit în continuare „DP”), în vigoare la acea dată. Articolele 24 și 87 din DP prevedeau următoarele:

„Comportament

³ Hotărârea VfGH din 21 iunie 2002 (G-6/02, ECLI:AT:VFGH:2002:G6.2002).

⁴ Hotărârea Curții Europene a Drepturilor Omului din 9 ianuarie 2003, L. și V. împotriva Austriei (CE:ECHR:2003:0109JUD003939298); a se vedea de asemenea Hotărârea Curții Europene a Drepturilor Omului din 9 ianuarie 2003, S.L. împotriva Austriei (CE:ECHR:2003:0109JUD004533099), și Hotărârea Curții Europene a Drepturilor Omului din 21 octombrie 2004, Woditschka și Wilfling împotriva Austriei (CE:ECHR:2004:1021JUD006975601).

Articolul 24

(1) Funcționarul public trebuie să își păstreze reputația profesională, în interiorul și în afara serviciului, să se comporte în orice moment în conformitate cu cerințele privind regulile de conduită și să evite orice comportament care este de natură să submineze respectul și încrederea pe care o impune poziția sa.

[...]

Sanțiuni disciplinare

Articolul 87

Funcționarii publici care nu își respectă obligațiile profesionale și legale suportă, fără a aduce atingere răspunderii penale care le revine, sancțiuni administrative sau disciplinare, în funcție de aspectul dacă încălcarea obligațiilor profesionale constituie o simplă încălcare a normelor administrative sau dacă, având în vedere prejudiciul adus intereselor statului sau încălcarea acestor interese, natura ori gravitatea încălcării, recidiva sau alte circumstanțe agravante, această încălcare este considerată o încălcare a obligațiilor de serviciu”.

III. Situația de fapt, procedura și întrebările preliminare

17. Recurentul, născut la 1 ianuarie 1942, este pensionat.

18. Prin hotărârea din 10 septembrie 1974, recurentul, la acel moment ofițer activ al serviciului de poliție, a fost condamnat pentru tentativă la infracțiunea de ultraj contra bunelor moravuri implicând persoane de același sex, în temeiul articolului 129 I din StG. Acesta a fost condamnat la o pedeapsă privativă sub supraveghere de trei luni, a cărei executare a fost suspendată pentru o perioadă de trei ani. Apelul formulat de recurent împotriva acestei decizii pronunțate în primă instanță a fost respins.

19. Prin decizia din 10 iunie 1975 a comisiei de disciplină a Bundespolizeidirektion Wien (Direcția Poliției federale, Viena, Austria) (denumită în continuare „BPD-Wien”), recurentul a fost găsit vinovat:

„de încălcarea obligațiilor deontologice [articolul 24 alineatul (1) din Dienstpragmatik (Regulamentul de ordine interioară, «DP»), prin faptul că, în seara zilei de 25 februarie 1974, în afara programului de lucru, a solicitat minorului W în vârstă de 15 ani și minorului H în vârstă de 14 ani, în parcul Prater din Viena, să îl masturbeze, motiv pentru care a fost condamnat pentru tentativă la infracțiunea de ultraj contra bunelor moravuri implicând persoane de același sex săvârșit asupra unui minor, prevăzută la articolul 8 și la articolul 129 I din StG.

Acesta a comis astfel o abatere profesională (articolul 87 din DP), de aceea i se aplică sancțiunea disciplinară a pensionării definitive și diminuarea cuantumului normal al pensiei cu 25 % [articolul 93 alineatul (1) litera (d) coroborat cu articolul 97 alineatul (1) din DP]”.

20. Apelul formulat de recurent a fost respins prin decizia din 24 martie 1976. În consecință, recurentul a fost obligat să se pensioneze începând de la 1 aprilie 1976.

21. Prin decizia din 17 mai 1976, a fost stabilit cuantumul pensiei la care era îndreptățit recurentul pe baza pensionării sale care și-a produs efectele de la 1 aprilie 1976 și luând în considerare reducerea de 25 % impusă de autoritatea disciplinară.

22. La ședință, s-a confirmat că recurentul a început să primească o pensie diminuată începând de la această dată.

23. După cum s-a subliniat la punctele 11 și 12 de mai sus, prin decizia pronunțată de Verfassungsgerichtshof (Curtea Constituțională) la 21 iunie 2002, articolul 209 din StGB (care corespundea articolului 129 I din StG) a fost declarat neconstituțional și a fost abrogat de către legiuitorul austriac ulterior în decursul respectivului an.

24. Prin scrisoarea din 2 iunie 2008, recurentul a depus la autoritatea disciplinară, printre altele, cereri de anulare a deciziei disciplinare din 10 iunie 1975, de încetare a procedurii disciplinare îndreptate împotriva sa și, în subsidiar, de constatare a încetării efectelor juridice ale acestei decizii disciplinare începând de la 21 iunie 2002. Acesta a mai solicitat plata salariului corespunzător perioadelor de serviciu menționate și, în subsidiar, a susținut că diminuarea pensiei sale nu ar fi trebuit să aibă loc începând de la 21 iunie 2002.

25. Aceste cereri au fost respinse.

26. La 11 februarie 2009, recurentul a adresat administrației și autorității competente în materie de pensii o cerere de stabilire și de plată retroactivă a remunerației și de acordare a unei pensii mai mari. Acesta a susținut în primul rând că, în vederea evitării (continuării) discriminării, ar trebui să fie tratat, din punct de vedere al remunerației și al dreptului la o pensie, ca și cum ar fi fost încadrat în serviciu activ până la atingerea vârstei legale de pensionare. În subsidiar, acesta a susținut că avea dreptul cel puțin la obținerea pensiei sale fără reducerea de 25 %.

27. Aceste cereri au fost respinse. Apelul formulat împotriva respectivei decizii de respingere la Bundesverwaltungsgericht (Curtea Administrativă Federală, Austria) a fost respins. Împotriva acestei hotărâri, a fost formulat un recurs la Verwaltungsgerichtshof (Curtea Administrativă Supremă), instanța de trimitere din prezenta cauză.

28. În cererea sa de decizie preliminară, instanța de trimitere pornește de la premisa că, după ce Directiva 2000/78 a intrat în vigoare în dreptul austriac, nu ar mai fi fost permisă adoptarea unei decizii de aplicare a unei sancțiuni disciplinare precum cea adoptată în privința recurentului. În lipsa oricăror (noi) motive justificative în ceea ce privește diferitele vârste de consimțământ pentru raporturile homosexuale întreținute de bărbați cu persoane majore, pe de o parte, și pentru raporturile heterosexuale și de lesbianism întreținute cu persoane majore, pe de altă parte, ar fi inadmisibil, chiar și pentru obiectivele procedurii disciplinare, să se facă distincția între incitarea unui minor de către un major la practicarea de acte homosexuale, pe de o parte, și incitarea de către un major la practicarea de acte heterosexuale sau de lesbianism, pe de altă parte.

29. Potrivit instanței de trimitere, „nu există absolut nicio îndoială” că decizia disciplinară în cauză a fost adoptată pe baza unei astfel de distincții, temeiul central al acesteia fiind acela că comportamentul de care a fost acuzat recurentul constituia (la acel moment) o infracțiune pedepsită de lege. Chiar dacă nu se poate exclude faptul că o astfel de incitare la practicarea de acte heterosexuale sau de lesbianism ar fi putut fi interpretată drept o încălcare a obligațiilor deontologice, orice sancțiune disciplinară aplicată în lipsa elementelor constitutive ale infracțiunii prevăzute la articolul 129 I din StG ar fi fost „incomparabil mai blândă”.

30. În lumina acestor considerații, instanța de trimitere se întreabă care sunt efectele intrării în vigoare a Directivei 2000/78 și ale interzicerii discriminării pe motive de orientare sexuală asupra plăților în curs cu titlu de pensie către recurent. Verwaltungsgerichtshof (Curtea Administrativă Supremă) a decis să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarele întrebări:

„1) Articolul 2 din [Directiva 2000/78] (denumită în continuare „directiva”) se opune menținerii efectelor juridice ale unei decizii administrative rămase definitive conform legislației naționale în domeniul dreptului disciplinar aplicabil funcționarilor (decizie disciplinară), prin care s-a dispus pensionarea funcționarului cu diminuarea concomitentă a pensiei dacă,

la momentul adoptării deciziei administrative menționate, nu erau încă aplicabile în cazul acestei decizii administrative dispoziții ale dreptului Uniunii, în special directiva, însă

o decizie similară (ipotetică) ar contraveni directivei în cazul în care ar fi fost adoptată după intrarea în vigoare a acesteia?

- 2) În cazul unui răspuns afirmativ, pentru restabilirea unei situații nediscriminatorii,
- (a) este necesar din punctul de vedere al dreptului Uniunii ca, în vederea stabilirii cuantumului pensiei, să se prezume că funcționarul nu s-a aflat la pensie, ci în serviciul activ în perioada cuprinsă între intrarea în vigoare a deciziei administrative și vârsta sa legală de pensionare sau
 - (b) este suficient în acest sens să i se recunoască dreptul la pensia nediminuată care îi revine ca urmare a pensionării de la data menționată în decizia administrativă?
- 3) Răspunsul la cea de a doua întrebare depinde de aspectul dacă, înainte de împlinirea vârstei de pensionare, funcționarul s-a străduit în mod activ să întreprindă o activitate în serviciul administrației federale?
- 4) În cazul în care s-ar stabili că dreptul Uniunii impune numai anularea retroactivă a diminuării procentuale a pensiei (în orice caz și ținând seama de circumstanțele menționate în cadrul celei de a treia întrebări preliminare):

interzicerea discriminării prevăzută de directivă poate justifica supremația acesteia asupra oricărei dispoziții de drept național contrare, supremație care ar trebui să fie luată în considerare de instanța națională la stabilirea cuantumului pensiei chiar și pentru perioadele anterioare momentului la care directiva a devenit în mod direct aplicabilă în statele membre?

- 5) În cazul unui răspuns afirmativ la cea de a patra întrebare, la ce moment intervine un asemenea «efect retroactiv»?

31. Recurentul, guvernele italian și austriac, precum și Comisia Europeană au depus observații scrise. Cu excepția guvernului italian, aceste părți interesate au prezentat și argumente orale în ședința care s-a desfășurat la 29 mai 2018.

IV. Aprecieri

32. O nouă normă de drept poate fi invocată pentru a contesta efectele în curs ale unei decizii administrative care a fost adoptată și care a devenit definitivă înainte ca noua normă să devină aplicabilă? Aceasta este întrebarea esențială ridicată prin intermediul primei întrebări adresate de instanța de trimitere.

33. În împrejurări precum cele din cauza principală, considerăm că răspunsul este negativ.

34. Având în vedere răspunsul pe care l-am propus la această primă întrebare (secțiunea A de mai jos), întrebările rămase nu mai necesită furnizarea unui răspuns. Totuși, în cazul în care Curtea ar ajunge la o concluzie diferită, vom analiza pe scurt și problemele pe care aceste întrebări le ridică (secțiunile B și C), precum și relevanța articolului 157 TFUE (fostul articol 141 CE) pentru cauza de față. Această din urmă dispoziție nu figurează în cuprinsul întrebărilor adresate de instanța de trimitere, însă a fost invocată de recurent (secțiunea D).

A. Prima întrebare

35. În cazul în care o decizie administrativă care presupune o discriminare pe motive de orientare sexuală și care conduce la o diminuare a dreptului la o pensie a devenit definitivă înainte ca o astfel de discriminare să fi fost interzisă în temeiul Directivei 2000/78, menținerea acestei diminuări a dreptului la pensie este interzisă, dat fiind că directiva este în prezent în vigoare? Aceasta este esența primei întrebări adresate de instanța de trimitere.

36. Potrivit deciziei de trimitere, prima întrebare nu se referă la posibilitatea deciziei de a impune pensionarea obligatorie și de a reduce dreptul la pensie al recurentului. Acest lucru a fost contestat în anii 1970, iar recurentul a încercat din nou să conteste (fără succes) decizia, după abrogarea dispoziției incriminatorii din dreptul penal.

37. Dimpotrivă, în măsura în care decizia administrativă presupunea o discriminare, prin intermediul primei întrebări adresate de instanța de trimitere se urmărește să se stabilească dacă este contrară Directivei 2000/78 *menținerea efectelor* acestei decizii în ceea ce privește *dreptul actual redus la pensie*.

38. În cadrul analizei acestei întrebări, vom începe prin a reaminti abordarea generală utilizată de Curte în ceea ce privește aplicarea în timp a unor noi norme efectelor în curs ale unor situații preexistente (secțiunea 1). Vom reveni apoi la abordarea adoptată de Curte în special în cauzele referitoare la pensii (secțiunea 2). În continuare, vom prezenta jurisprudența referitoare la raporturile în curs de desfășurare (secțiunea 3) și întinderea obligației de a reexamina decizii anterioare (secțiunea 4). În final, vom aplica aceste constatări la prezenta cauză (secțiunea 5).

39. Înainte de a aborda însă aceste aspecte, sunt necesare două observații preliminare.

40. În primul rând, se pare că există un acord asupra faptului că diferența de tratament *penal* al raporturilor sexuale întreținute cu minori, în funcție de natura homosexuală sau heterosexuală a acestor raporturi, care s-a aplicat în temeiul dreptului austriac în anul 1974, nu ar fi acceptabilă *în prezent*. În mod logic, același lucru ar fi atunci valabil și în ceea ce privește referirile la sexualitatea recurentului efectuate în raționamentul cuprins în decizia *disciplinară*. Niciuna dintre aceste afirmații nu a fost de fapt contestată de guvernul austriac. Cu toate acestea și fără a fi contrazis cu privire la acest aspect, guvernul austriac a afirmat că atât sancțiunile penale, cât și cele disciplinare erau pe deplin legale în temeiul dreptului austriac aplicabil în anii 1974 și 1975. Acest guvern a sugerat de asemenea că aceste sancțiuni erau conforme cu principiile Uniunii Europene care prevalau la acel moment și care au evoluat de atunci.

41. În al doilea rând, ceea ce este mult mai puțin evident în contextul prezentei cauze este raportul concret care există între sancțiunile penale și cele disciplinare din procedura principală. Mai precis, au existat discuții foarte ample, atât în cadrul observațiilor scrise, cât și în cursul ședinței orale cu privire la aspectul dacă o sancțiune disciplinară (de o anumită gravitate) era sau nu o consecință necesară a condamnării penale. Pe de o parte, spre deosebire de Codul penal, normele disciplinare (prevăzute mai degrabă cu titlu general⁵) aplicabile funcționarilor nu făceau nicio distincție formală între comportamente în funcție de natura lor homosexuală sau heterosexuală. Pe de altă parte, în decizia sa de trimitere, instanța de trimitere a precizat că, în cazul în care nu ar fi existat nicio condamnare penală, măsurile disciplinare impuse ar fi fost „incomparabil mai blânde”.

5 Articolul 24 din DP, citat mai sus, la punctual 16 din prezentele concluzii.

42. Ca răspuns la întrebările ridicate în legătură cu raportul concret existent între sancțiunile penale și cele disciplinare, guvernul austriac a precizat că, în anul 1974, existența unei sancțiuni penale definitive împotriva unui ofițer de poliție nu era în mod obligatoriu *suficientă* pentru a determina o concediere automată⁶. O astfel de condamnare nu era însă nici *necesară* pentru a aplica sancțiuni disciplinare. În anul 1974, ofițerii de poliție austrieci erau obligați să se comporte în conformitate cu cele mai înalte standarde, atât în cadrul serviciului, cât și în afara acestuia. Astfel, faptul că un anumit comportament nu a făcut obiectul unei condamnări penale (sau nu a fost deloc incriminat) nu însemna că acesta nu ridica probleme în temeiul normelor disciplinare. În acest sens, guvernul austriac a susținut, fără a fi contestat în privința acestui aspect, că, total *independent de* orientarea sexuală, ademenirea de către un ofițer de poliție în vârstă de 32 de ani a unor minori în vârstă de 14 și de 15 ani într-un parc public era puțin probabil să fie considerată un comportament corespunzător. Astfel, instanța de trimitere a confirmat că ademenirea de natură heterosexuală echivalentă a unor minori în parcuri publice ar fi putut fi interpretată drept o încălcare a obligațiilor profesionale, susceptibilă să fie sancționată disciplinar.

43. Din aceste afirmații formulăm o dublă concluzie. În primul rând, înțelegem că *simpla existență* a unei condamnări penale definitive împotriva unui ofițer de poliție trebuia, prin definiție, să fie înțeleasă ca o nerespectare a obligațiilor sale profesionale. Este foarte clar că regulile de comportament aplicate ofițerilor de poliție sunt stabilite la un nivel mai ridicat decât cel al simplei obligații „de a nu săvârși infracțiuni”. În acest sens, este, așadar, pe deplin logic ca existența unei condamnări penale să aibă, prin definiție, repercusiuni directe asupra unei serii de sancțiuni posibile, făcându-le „(in)comparabil mai aspre” față de cele aplicabile în cazurile în care nu ar fi fost pronunțată nicio condamnare penală⁷. În al doilea rând, înțelegem de asemenea că, dincolo de această deducție unilaterală (de la existența unei condamnări penale la aplicarea unei sancțiuni disciplinare) în ceea ce privește severitatea sancțiunii disciplinare, o condamnare penală *nu constituia o condiție prealabilă necesară* pentru adoptarea acelei sancțiuni disciplinare.

1. Aplicabilitatea în timp a unor norme noi

a) Abordarea generală

44. Potrivit unei jurisprudențe constante a Curții, o normă nouă se aplică, în principiu, imediat „efectelor viitoare ale unei situații care a apărut sub incidența normei vechi”, iar principiul protecției încrederii legitime nu poate fi extins până la a „împiedica, în general, o normă nouă să se aplice efectelor viitoare ale unor situații apărute sub incidența normei vechi”⁸.

45. Cu toate acestea, în scopul de a garanta respectarea principiilor securității juridice și protecției încrederii legitime, normele Uniunii de drept material trebuie să fie interpretate în sensul că nu vizează „situații apărute anterior intrării lor în vigoare” decât în măsura în care „reiese în mod clar din formularea, din finalitatea și din economia acestora că trebuie să le fie atribuit un asemenea efect”⁹.

6 Adăugând la aceasta că, în temeiul normelor naționale actuale, o condamnare penală definitivă pronunțată împotriva unui funcționar public are drept consecință automată încetarea de drept a raportului de muncă, fără a fi necesară adoptarea unei decizii disciplinare în acest sens.

7 Astfel cum de fapt reiese deja din modul de formulare a articolului 87 din DP aplicabil la acel moment (a se vedea punctul 16 de mai sus).

8 A se vedea de exemplu Hotărârea din 16 mai 1979, Tomadini (84/78, EU:C:1979:129, punctul 21), și Hotărârea din 6 octombrie 2015, Comisia/Andersen (C-303/13 P, EU:C:2015:647, punctul 49).

9 Hotărârea din 6 octombrie 2015, Comisia/Andersen (C-303/13 P, EU:C:2015:647, punctul 50).

46. Potrivit unei alte formulări utilizate de Curte, o normă de drept nouă „nu se aplică situațiilor juridice născute și care au devenit definitive sub imperiul legii vechi, [ci] ea se aplică efectelor viitoare ale acestora, precum și situațiilor juridice noi. Soluția este diferită, sub rezerva respectării principiului neretroactivității actelor juridice, numai dacă noua normă este însoțită de dispoziții speciale care stabilesc în mod specific condițiile de aplicare în timp a acesteia”¹⁰.

47. Regulile generale care rezultă din aceste cauze pot fi astfel prezentate după cum urmează: (i) imposibilitatea de aplicare a noilor norme unor „situații definitive” care au apărut și care au fost soluționate sub incidența normelor vechi și (ii) aplicarea normelor noi efectelor viitoare ale unor „situații existente” care continuă să producă efecte. În plus, luarea în considerare a unor situații de fapt mai vechi pentru realizarea unei noi evaluări juridice în temeiul noilor norme va fi efectuată numai dacă o astfel de evaluare este prevăzută în cuprinsul acestora sau dacă este impusă de natura sau de structura noilor norme.

48. Aceeași abordare se reflectă și în contextul aderării unui nou stat membru la Uniunea Europeană¹¹, atât în ceea ce privește aplicarea la nivel național a (noilor) norme ale Uniunii, cât și în ceea ce privește competența Curții de a răspunde, în cadrul pronunțării hotărârilor preliminare, la întrebările referitoare la astfel de situații. Situațiile de fapt anterioare (și anume cele petrecute anterior datei aderării) pot fi luate în considerare în cazul în care acestea sunt relevante și trebuie să fie evaluate (din nou) în procesul de aplicare a noilor norme adoptate ulterior aderării¹². Astfel, de exemplu, nu era de competența Curții ca, ulterior aderării, să înceapă în esență o reevaluare pe fond în ceea ce privește aspectul dacă anumite clauze dintr-un contract încheiat cu un consumator anterior aderării erau sau nu abuzive, chiar dacă acest contract își produce efectiv efectele ulterior aderării¹³. În schimb, Curtea avea competența de a examina dacă o reglementare națională de plafonare a cuantumului dobânzilor de întârziere în efectuarea plăților care se referea la o tranzacție juridică încheiată cu mult înainte de aderare, dar care continua să producă efecte (inclusiv calculul final al acestora) după aderare, era sau nu compatibilă cu dreptul Uniunii¹⁴.

b) Hotărârea Ciola

49. În observațiile lor scrise, precum și în cele orale, atât recurentul, cât și Comisia s-au întemeiat în mare măsură pe hotărârea pronunțată de Curte în cauza Ciola¹⁵. Această hotărâre trebuie astfel să fie analizată mai în detaliu, deoarece arată modul în care clarificarea orientărilor prezentate cu titlu general în secțiunea anterioară se aplică în contextul unei anumite cauze.

50. Data magică din Hotărârea Ciola era 1 ianuarie 1995, dată la care Austria a aderat la Comunitatea Europeană. La acea dată, desigur cu excepția unor derogări explicite, dreptul comunitar, inclusiv normele privind libera circulație, a intrat pe deplin în vigoare și a devenit imediat aplicabil în acest nou stat membru.

10 Hotărârea din 26 martie 2015, Comisia/Moravia Gas Storage (C-596/13 P, EU:C:2015:203, punctul 32).

11 Situație care, într-un fel, nu diferă în principiu, ci doar în amploare (întreaga ordine juridică, în cazul în care aceasta este efectiv „modificată”).

12 A se vedea de exemplu Hotărârea din 14 iunie 2007, Telefónica O2 Czech Republic (C-64/06, EU:C:2007:348) (procedură în fața autorității aflată în curs la data aderării, decizie adoptată ulterior aderării), Hotărârea din 22 decembrie 2010, Bezpečnostní softwarová asociace (C-393/09, EU:C:2010:816, punctele 22-27) (cerere de acordare a unei autorizații anterioară aderării, decizie nouă adoptată ulterior aderării), Hotărârea din 24 noiembrie 2011, Circul Globus București (C-283/10, EU:C:2011:772, punctul 29) (contract de licență încheiat anterior aderării, pretinsă încălcare a drepturilor de proprietate intelectuală ulterior aderării), Hotărârea din 12 septembrie 2013, Kuso (C-614/11, EU:C:2013:544, punctul 30) (contract de muncă încheiat anterior aderării, pensionare efectuată ulterior aderării), precum și Hotărârea din 3 septembrie 2014, X (C-318/13, EU:C:2014:2133, punctele 21-24) (accident la locul de muncă produs anterior aderării, contestarea actelor juridice aferente efectuată ulterior aderării).

13 Hotărârea din 10 ianuarie 2006, Ynos (C-302/04, EU:C:2006:9).

14 Hotărârea din 15 decembrie 2016, Nemec (C-256/15, EU:C:2016:954).

15 Hotărârea din 29 aprilie 1999 (C-224/97, EU:C:1999:212).

51. Societatea domnului Ciola deținea și închiria 200 de locuri de acostare destinate ambarcațiunilor de agrement, situate în partea austriacă a Lacului Constanța. O decizie administrativă din anul 1990 prevedea că puteau fi închiriate rezidenților străini un număr maxim de 60 de locuri de acostare¹⁶. Lista cu locurile de acostare atribuite rezidenților străini trebuia să fie furnizată anual¹⁷.

52. La 10 iulie 1996 (la 18 luni de la aderare), a fost adoptată o nouă decizie administrativă distinctă, prin care se constata că societatea era vinovată de închirierea, în lunile ianuarie 1995 și mai 1995, a două locuri de acostare unor rezidenți străini, în plus față de cota de 60. Domnul Ciola a fost amendat pentru fiecare dintre aceste încălcări ale deciziei administrative adoptate în anul 1990¹⁸. Acesta a atacat cu recurs decizia din anul 1996 de aplicare a unei amenzi. Cauza a fost trimisă Curții, a doua întrebare adresată de instanța de trimitere urmărind în mod explicit clarificarea domeniului de aplicare în timp al respectivei încălcări, având în vedere că decizia administrativă inițială a devenit definitivă înainte de aderare.

53. Curtea și-a început raționamentul prin confirmarea faptului că cota de locuri de acostare atribuite rezidenților străini era interzisă de normele privind libera prestare a serviciilor. Cu toate acestea, Curtea a adăugat că „litigiul nu privește natura actului administrativ în sine, în acest caz decizia din 9 august 1990, ci chestiunea dacă un astfel de act trebuie înlăturat *în cadrul aprecierii valabilității unei sancțiuni aplicate* [ulterior datei aderării] pentru nerespectarea unei obligații care decurge din acesta, ca urmare a incompatibilității sale cu principiul liberei prestări a serviciilor”¹⁹. Curtea a concluzionat că un astfel de act trebuie înlăturat.

54. În prezenta cauză, recurentul menționează Hotărârea Ciola pentru a susține în mod concret faptul că o persoană care suferă efectele negative ale unei decizii administrative are dreptul de a beneficia de neutralizarea acestor efecte, atunci când decizia administrativă *ar fi fost*, în mod ipotetic, incompatibilă cu noile norme juridice, în cazul în care aceasta ar fi fost adoptată după intrarea în vigoare a acestor noi norme.

55. O astfel de concluzie nu rezultă însă din Hotărârea Ciola. În această din urmă hotărâre, recurentul a contestat *validitatea unei amenzi* care a fost aplicată printr-o decizie *adoptată ulterior datei de intrare în vigoare* a normelor în materie de liberă circulație în Austria. În plus, amenda a fost aplicată *pentru activități* desfășurate de societatea domnului Ciola – închirierea de locuri de staționare în lunile ianuarie 1995 și mai 1995 – care erau, *ele însele*, ulterioare datei aderării.

56. Prin urmare, este foarte clar că în cauza Ciola a fost vorba despre o nouă aplicare a legii noi ulterior aderării, care era în mod logic necesară pentru a evalua o nouă situație. Faptele care au avut loc ulterior aderării (închirierea de locuri de acostare) trebuiau să fie evaluate și corelate cu noua lege adoptată ulterior aderării (dreptul național trebuia să fie adaptat în mod prospectiv pentru a fi conform cu normele de drept al Uniunii nou aplicabile). În plus, a fost evident că nu exista o „neutralizare” a efectelor (anterioare) ale deciziei din 1990, în sensul sugerat de recurent. Curtea nu a statuat că această decizie trebuia să fie reevaluată sau că trebuia să fie plătită vreo despăgubire ca urmare a existenței sale anterioare. În schimb, ceea ce s-a solicitat a fost pur și simplu ca fosta decizie, care a devenit incompatibilă cu noile norme adoptate ulterior anului 1995, să nu mai poată fi aplicată în cadrul unei noi și recente aplicări a legislației în contextul aplicării de sancțiuni administrative ulterior aderării.

16 Hotărârea din 29 aprilie 1999, Ciola (C-224/97, EU:C:1999:212, punctele 3 și 4).

17 Concluziile avocatului general Mischo prezentate în cauza Ciola (C-224/97, EU:C:1998:598, punctul 5).

18 Hotărârea din 29 aprilie 1999, Ciola (C-224/97, EU:C:1999:212, punctul 8), Concluziile avocatului general Mischo prezentate în cauza Ciola (C-224/97, EU:C:1998:598, punctul 6).

19 Hotărârea din 29 aprilie 1999, Ciola (C-224/97, EU:C:1999:212, punctele 25 și 34), sublinierea noastră. A se vedea de asemenea Concluziile avocatului general Mischo prezentate în cauza Ciola (C-224/97, EU:C:1998:598, punctele 40-43).

2. Jurisprudență specifică în materie de pensii

57. Abordarea generală prezentată în secțiunea anterioară se aplică și în contextul Directivei 2000/78 și al sistemelor de pensii²⁰. Cu toate acestea, *modul* în care aceste norme se aplică în mod concret în anumite cauze nu este neapărat de la sine înțeles. Particularitățile sistemelor de pensii nu pot fi ignorate. Drepturile sunt dobândite, iar pensiile sunt plătite timp de decenii, perioadă în care legile se pot schimba în mod semnificativ. Faptul că litigiile în materie de pensii pot implica sume atât de importante de bani pentru persoana fizică și, în ansamblu, pentru fondurile de pensii de stat și private face ca acest mod să fie încă și mai sensibil.

58. Acest aspect reprezintă într-adevăr o caracteristică importantă care poate fi observată de-a lungul hotărârilor care vor fi analizate în această secțiune în ceea ce privește pensiile. Marea majoritate a acestor cauze implică existența unor decizii referitoare la pensii, decizii care au fost adoptate *ulterior* intrării în vigoare a noilor norme.

a) Fapte petrecute în trecut, noi norme și necesitatea adoptării unei noi decizii

59. Există foarte multe hotărâri referitoare în special la pensii, în care Curtea a confirmat că, în stabilirea dreptului la pensie, trebuie să fie analizate faptele care s-au petrecut anterior intrării în vigoare a noilor norme de interzicere a discriminării (în special perioadele de activitate).

60. Astfel, de exemplu, cauzele Bruno și O'Brien²¹ aveau ca obiect tratamentul egal al lucrătorilor pe fracțiune de normă și al celor cu normă întreagă, care este prevăzut în Directiva 97/81/CE²². În acele cauze, Curtea a statuat că, pentru a stabili dacă o persoană îndeplinește condițiile pentru dobândirea dreptului la pensie, trebuie să fie luate în considerare perioadele de activitate pe fracțiune de normă anterioare datei de intrare în vigoare a acestei directive²³. Atât în cauza Bruno, cât și în cauza O'Brien, dreptul la pensie urma să fie stabilit *ulterior* datei de intrare în vigoare a directivei²⁴.

61. Acest lucru a fost valabil și în cauzele Barber²⁵ și Ten Oever²⁶, în care era în discuție presupusa discriminare pe criterii de sex, cu încălcarea articolului 119 CEE. În acele cauze, dreptul la pensie a fost stabilit *ulterior* intrării în vigoare a articolului 119 CEE²⁷.

20 Hotărârea din 1 aprilie 2008, Maruko (C-267/06, EU:C:2008:179), și Hotărârea din 10 mai 2011, Römer (C-147/08, EU:C:2011:286). Anumite sisteme de pensii sunt însă excluse din domeniul de aplicare al Directivei 2000/78 de articolul 3 alineatul (3) din aceasta.

21 Hotărârea din 10 iunie 2010, Bruno și alții (C-395/08 și C-396/08, EU:C:2010:329), și Hotărârea din 1 martie 2012, O'Brien (C-393/10, EU:C:2012:110).

22 Directiva Consiliului din 15 decembrie 1997 privind acordul-cadru cu privire la munca pe fracțiune de normă, încheiat de UCIPE, CEIP și CES – Anexă: Acord-cadru privind munca pe fracțiune de normă (JO 1998, L 14, p. 9, Ediție specială, 5/vol. 5, p. 35).

23 Hotărârea din 10 iunie 2010, Bruno și alții (C-395/08 și C-396/08, EU:C:2010:329, punctul 55), și Hotărârea din 1 martie 2012, O'Brien (C-393/10, EU:C:2012:110, punctele 24 și 25).

24 În cazul Hotărârii O'Brien, în anul 2005. În ceea ce privește Hotărârea Bruno, Curtea nu confirmă acest lucru în mod explicit, însă faptul că niciunul dintre apelanți nu s-a pensionat reiese implicit din cuprinsul punctului 12 din hotărâre. În concluziile pe care le-a prezentat în cauza Bruno, avocatul general Sharpston a arătat că „Directiva 97/81 reglementează așadar calculul săptămânilor care îndeplinesc condițiile pentru dobândirea dreptului la pensie în discuție în procedura principală, în măsura în care niciunul dintre apelanți nu s-a pensionat definitiv înainte de data intrării în vigoare a directivei. Revine instanței naționale obligația de a stabili valabilitatea acestui lucru”. Concluziile avocatului general Sharpston prezentate în cauzele conexe Bruno și alții (C-395/08 și C-396/08, EU:C:2010:28, punctul 40). Sublinierea noastră.

25 Hotărârea din 17 mai 1990 (C-262/88, EU:C:1990:209).

26 Hotărârea din 6 octombrie 1993 (C-109/91, EU:C:1993:833).

27 În Hotărârea Ten Oever, dreptul la o pensie de urmaș invocat a apărut ca urmare a decesului soției survenit în anul 1988. Domnul Barber a fost concediat în anul 1980.

62. În Hotărârea Maruko²⁸, obiectul litigiului l-a constituit refuzul acordării dreptului la o pensie de soț supraviețuitor care ar fi rezultat în urma unei presupuse discriminări pe motive de orientare sexuală, cu încălcarea Directivei 2000/78. La fel ca în cazul Hotărârii Ten Oever²⁹, evenimentul generator de drepturi s-a produs și o nouă decizie a fost adoptată (decesul unui partener și decizia de refuz al acordării dreptului la o pensie de soț supraviețuitor) *ulterior* expirării termenului de transpunere³⁰.

63. Cauzele Kauer și Duchon s-au referit efectiv la discriminarea pe motive de cetățenie³¹. În acele cauze, recurenții au depus o cerere pentru obținerea unei pensii în Austria *ulterior* aderării acesteia și au solicitat ca anumite fapte care au avut loc în alte state membre și înainte de aderare să fie luate în considerare (în cazul doamnei Kauer, perioadele de creștere a copilului în Belgia, iar în cazul domnului Duchon, un accident de muncă survenit în Germania, care a condus la incapacitate de muncă).

64. În concluzie, toate cauzele de mai sus referitoare la pensii implică situații în care fapte petrecute anterior noilor norme sunt luate în considerare la adoptarea unei decizii *ulterioare* normei noi. Acest lucru se potrivește perfect cu regula din jurisprudența generală menționată mai sus: existența unei situații de fapt în curs în legătură cu care trebuie efectuată o nouă evaluare juridică ulterior intrării în vigoare a unei norme noi. În astfel de situații, este pe deplin logic ca, în special în contextul securității sociale, toate elementele de fapt relevante anterioare noii norme să fie luate în considerare.

65. Pentru acest motiv, în opinia noastră, această jurisprudență nu poate fi transpusă la prezenta cauză, atunci când faptele, norma aplicabilă, precum și decizia administrativă propriu-zisă sunt anterioare normei noi. Singurele fapte ulterioare noii norme sunt plățile cu titlu de pensie efectuate recurentului.

66. Acest lucru este valabil cu atât mai mult cu cât presupusa decizie discriminatorie din prezenta cauză privește examinarea și aplicarea normei la fapte care nu au legătură ele însele, *in mod direct*, cu dreptul la pensie sau cu modul de calcul al acesteia. Presupusa discriminare se referă la o decizie disciplinară care, odată ce a fost confirmată vinovăția recurentului, i-a aplicat acestuia o dublă sancțiune disciplinară³². Desigur, nu există nicio îndoială că această decizie a avut repercusiuni asupra pensiei recurentului³³. Spre deosebire însă de cauzele analizate în această secțiune, prezenta cauză nu presupune, de exemplu, condiții obiective de obținere a dreptului la pensie legate de situații personale sau de perioade de activitate. În schimb, aceasta se referă la o decizie disciplinară de bază și distinctă referitoare la o anumită serie de fapte.

b) Pensii existente, normă nouă și situații actuale

67. Hotărârea Römer³⁴, care a fost menționată de toate părțile, nu se încadrează foarte bine în modelul expus mai sus. Prin urmare, aceasta merită să fie analizată mai în detaliu.

68. În respectiva cauză, reclamantul era în fapt deja pensionat și beneficia de pensia sa în momentul în care, în anul 2001 (așadar înainte de expirarea termenului de transpunere a Directivei 2000/78), a încheiat o uniune consensuală cu partenerul său de sex masculin. Domnului Römer i s-a refuzat clasa de impozit care ar fi fost aplicată în mod normal în cazul unei căsătorii (heterosexuale)³⁵ și care i-ar fi conferit acestuia plata unei pensii mai mari.

28 Hotărârea din 1 aprilie 2008 (C-267/06, EU:C:2008:179).

29 Hotărârea din 6 octombrie 1993 (C-109/91, EU:C:1993:833).

30 A se vedea Hotărârea din 1 aprilie 2008, Maruko (C-267/06, EU:C:2008:179, punctul 21).

31 Hotărârea din 7 februarie 2002, Kauer (C-28/00, EU:C:2002:82), și Hotărârea din 18 aprilie 2002, Duchon (C-290/00, EU:C:2002:234).

32 Dispozitivul acestei hotărâri este reprodus mai sus, la punctul 19.

33 A se vedea punctele 21 și 22 de mai sus.

34 Hotărârea din 10 mai 2011 (C-147/08, EU:C:2011:286).

35 Mai precis, clasa de impozit a venitului net fictiv utilizat pentru calculul pensiei.

69. Curtea a statuat în esență că, în măsura în care exista o discriminare, domnul Römer putea solicita un tratament fiscal egal, *începând cu expirarea termenului de transpunere* a Directivei 2000/78. Spre deosebire însă de celelalte cauze menționate mai sus, în Hotărârea Römer, dreptul reclamantului la obținerea unei pensii a fost stabilit anterior intrării în vigoare a noilor norme. Chestiunea în discuție se referea la *discriminarea în curs* în raport cu plățile ulterioare și cu situația fiscală a reclamantului.

70. Cu toate acestea, cauza menționată este diferită de cea prezentă în special pentru două motive.

71. În primul rând, este adevărat că situația fiscală a domnului Römer fusese stabilită înainte de expirarea termenului de transpunere a Directivei 2000/78, astfel încât, în acest sens, aceasta reprezenta o decizie „definitivă”. Cu toate acestea, este adevărat și faptul că dreptul național relevant prevedea o *reexaminare* a tratamentului fiscal în cazul unei *modificări în starea civilă*. Astfel, după cum a confirmat Curtea, potrivit dreptului național aplicabil, „în cazul în care condițiile [pentru o clasă de impozit mai favorabilă] nu sunt întrunite decât după începerea plății pensiei pentru limită de vârstă, trebuie, la cererea persoanei interesate, să se aplice această din urmă dispoziție de la această dată”³⁶.

72. Prin urmare, în Hotărârea Römer a existat un mecanism de adoptare a unor noi decizii care lua în considerare noile modificări în situația personală, în scopul calculului prestațiilor de securitate socială.

73. În al doilea rând, și mult mai important, în afară de clauza de revizuire menționată mai sus, Hotărârea Römer se referă la modul în care noile norme (Directiva 2000/78) s-ar putea aplica *situației personale actuale* a unei persoane în scopul de a reexamina o *decizie privind dreptul acesteia la pensie*.

74. În opinia noastră, acest lucru este complet diferit față de tipul de aplicare în timp invocat de recurent în speță. În prezenta cauză, ceea ce se propune nu este luarea în considerare (prevăzută de lege) a unei situații personale în scopul unei modificări viitoare, ci reexaminarea în lumina noilor norme de drept a unei *serii întregi de fapte încheiate*, care s-au petrecut cu mulți ani în urmă, precum și a unei *decizii disciplinare* adoptate în legătură cu acestea în scopul de a modifica efectele negative asupra dreptului la pensie.

c) Există excepții de la această regulă?

75. Este adevărat că există hotărâri izolate ale Curții în care decizia de acordare a unei pensii și toate faptele relevante par să fie anterioare noilor norme. Cu alte cuvinte, decizia a fost adoptată pentru acordarea (sau neacordarea) unei pensii și în ceea ce privește cuantumul acesteia, dar se pare că normele noi sunt invocate pentru a reexamina această decizie, fără existența vreunor fapte noi sau a vreunei modificări în situația personală.

76. Astfel de hotărâri sunt însă rare în practică și, la o examinare mai atentă, acestea pot fi diferențiate cu ușurință. În Hotărârea P³⁷, recurenta avea statutul unei persoane divorțate de un funcționar al Comisiei. La momentul în care acesta din urmă a decedat, P nu avea dreptul la o pensie de urmaș, întrucât „culpa” pentru divorț nu aparținuse exclusiv soțului decedat. Abia la câteva luni după deces au intrat în vigoare noi norme, în temeiul cărora P *ar fi avut* dreptul la o pensie de urmaș³⁸. Curtea a aplicat în mod efectiv noile norme, ceea ce a dat naștere dreptului doamnei P la obținerea unei pensii începând cu data intrării în vigoare a acestor noi norme.

³⁶ Hotărârea din 10 mai 2011, Römer (C-147/08, EU:C:2011:286, punctul 19).

³⁷ Hotărârea din 5 februarie 1981, P/Comisia (40/79, EU:C:1981:32).

³⁸ În esență, condiția ca divorțul să fie pronunțat din culpa exclusivă a persoanei decedate a fost anulată și o nouă condiție, aceea ca divorțul să *nu* fie pronunțat din culpa exclusivă a soțului supraviețuitor, i-a luat locul.

77. În cauza P, au existat însă anumite particularități. În fapt, Comisia a pledat cu putere în favoarea aplicării noilor norme (aceasta a contestat plata unei pensii în baza altor motive). Alte instituții au aplicat aceste norme cu efect imediat, iar dacă nu s-ar fi făcut acest lucru s-ar fi creat, în opinia Comisiei, o discriminare între funcționari. În plus, decizia inițială prin care doamnei P i se refuza acordarea pensiei a fost adoptată în practică la câteva zile *după* ce noile norme au intrat în vigoare (chiar dacă moartea fostului soț a survenit anterior acestui moment).

78. În cauza Brock, reclamantei i s-a acordat o pensie de invaliditate în anul 1958. În anul 1961, aceasta s-a transformat într-o pensie pentru limită de vârstă³⁹. Chestiunea era în esență dacă se aplicau noile norme care impuneau luarea în considerare a contribuțiilor plătite în alte state membre și care au intrat în vigoare la 1 ianuarie 1964. Curtea a statuat că aceste norme erau aplicabile.

79. În opinia noastră, este important că, în cauza menționată, legislația relevantă cuprindea o dispoziție care *prevedea în mod explicit reexaminarea pensiilor care au fost calculate înainte de intrarea în vigoare a acestei legislații*.

80. Cu toate acestea, cel mai important aspect care diferențiază cauzele P și Brock de prezenta cauză este acela că deciziile relevante adoptate în cauzele menționate au avut ca obiect examinarea *condițiilor de acordare a pensiei în temeiul unor noi norme de drept*.

81. Acest lucru este evident diferit de *examinarea comportamentului anterior în temeiul unor noi norme de drept*, în scopul stabilirii modului în care o decizie (disciplinară) ar fi fost diferită, precum și al impactului acestei decizii asupra dreptului subsecvent la pensie.

82. Astfel, de exemplu, în cauza P, persoana divorțată nu a solicitat reexaminarea divorțului său pentru a stabili dacă fostul său soț era unicul responsabil. În cauza Brock, partea aflată în incapacitate de muncă nu a solicitat reexaminarea împrejurărilor în care s-a produs accidentul pe care l-a suferit pentru a stabili dacă acesta putea fi clasificat drept accident de muncă. Atât decizia referitoare la responsabilitatea pentru divorț, cât și decizia referitoare la accident erau definitive, la fel cum este și decizia disciplinară din prezenta cauză.

83. În concluzie, hotărâri precum hotărârile P și Brock au, la prima vedere, un „efect retroactiv mult mai puternic” asupra acestor decizii, spre deosebire de alte cauze, precum cele analizate mai sus. Cu toate acestea, în afară de faptul că acestea sunt cauze relativ vechi și izolate, ele pot fi evident distinse de prezenta cauză. În orice caz, în opinia noastră, este clar că astfel de hotărâri nu pot fi interpretate în sensul că adoptarea oricăror norme noi dă naștere unui drept absolut de reexaminare a oricăror decizii administrative de bază și anterioare, care au devenit de altfel definitive, în lumina acestor norme noi și în scopul efectuării unor ajustări corespunzătoare ale plăților cu titlu de pensie.

d) Dispoziții tranzitorii

84. În sfârșit, o altă linie de jurisprudență în contextul pensiilor care merită analizată se referă la Directiva 79/7/CEE⁴⁰. Această directivă impunea statelor membre aplicarea principiului egalității de tratament între bărbați și femei în domeniul securității sociale. Ca parte a acestui proces, statele membre și-au modificat normele naționale referitoare la beneficii în scopul eliminării discriminării pe motive de sex.

³⁹ Hotărârea din 14 aprilie 1970 (68/69, EU:C:1970:24).

⁴⁰ Directiva Consiliului din 19 decembrie 1978 privind aplicarea tratată a principiului egalității de tratament între bărbați și femei în domeniul securității sociale (JO 1979, L 6, p. 24, Ediție specială, 05/vol. 1, p. 192).

85. Aceste modificări legislative au condus la o serie de trimiteri adresate Curții. În măsura în care acest lucru este relevant în speță, cauzele au vizat reclamânți de sex feminin cărora, în temeiul unor norme naționale discriminatorii, le-au fost refuzate beneficiile în materie de securitate socială printr-o decizie adoptată *anterior termenului de transpunere* a directivei. Reclamantele au urmărit în fapt să obțină aceste beneficii *ulterior termenului de transpunere*, prin aplicarea noilor norme fără caracter discriminatoriu.

86. Hotărârile adoptate de Curte au confirmat în mod repetat că efectele discriminării trebuie să fie eliminate după expirarea termenului de transpunere. Însă, la o analiză mai atentă, aceste cauze sunt, din nou, foarte diferite de cea prezentă.

87. De exemplu, în cauza *Borrie Clarke*⁴¹, dreptul național impunea o condiție suplimentară femeilor care solicitau o pensie de invaliditate spre deosebire de bărbați (incapacitatea de a îndeplini activități casnice). Apelanta nu îndeplinea această condiție suplimentară, iar cererea sa de obținere a unei pensii a fost respinsă în anul 1983. Pentru a se conforma directivei, dreptul național a fost ulterior modificat. Pensia de invaliditate a fost înlocuită cu alocația de invaliditate și au fost impuse condiții noi care erau identice pentru ambele sexe. Cu toate acestea, ca parte a tranziției, persoanele care au obținut pensii de invaliditate înainte de adoptarea noii norme primeau automat o alocație de invaliditate, fără a fi necesar să îndeplinească noile condiții. Astfel, dispozițiile tranzitorii au reafirmat și au perpetuat efectiv discriminarea.

88. Curtea a statuat că, „în cazul în care, începând cu [termenul de transpunere], un bărbat care se afla în aceeași situație ca o femeie avea automat dreptul la noua alocație de invaliditate gravă în temeiul dispozițiilor tranzitorii menționate anterior fără să trebuiască să își restabilească drepturile, și femeia avea dreptul la această alocație fără să trebuiască să îndeplinească o condiție suplimentară aplicabilă înainte de această dată exclusiv femeilor căsătorite”⁴².

89. În opinia noastră, situația existentă în cauza *Borrie Clarke* este asemănătoare cu cea existentă în celelalte cauze în materie de pensii, analizate deja mai sus, în cadrul secțiunii A. Dispozițiile tranzitorii reprezentau efectiv o nouă aplicare (sau cel puțin o reînnoire a deciziei anterioare adoptate în temeiul noii legi) a normelor discriminatorii cu efecte pentru viitor. Prin urmare, această linie de jurisprudență poate fi din nou diferențiată în mod clar de prezenta cauză.

90. Același tip de situație poate fi observat și în alte hotărâri, deși acestea se referă la alte tipuri de beneficii⁴³.

3. Raporturi în curs de desfășurare

91. În observațiile sale scrise, Comisia a făcut de asemenea trimitere la cauza *Österreichischer Gewerkschaftsbund*⁴⁴, făcând o paralelă cu discriminarea în curs referitoare la plata salariilor lunare. Acest aspect este conform cu argumentele invocate de recurent, care se referă în mod repetat la discriminarea în curs sub forma plăților pensiei reduse, care sunt efectuate în mod obișnuit.

92. În măsura în care trimiterea la această linie de jurisprudență ar putea fi interpretată ca susținând un argument diferit față de cel analizat în secțiunea anterioară, nu înțelegem modul în care aceasta ar putea sprijini afirmațiile făcute de recurent. Din nou, în opinia noastră, această jurisprudență este pur și simplu diferită.

41 Hotărârea din 24 iunie 1987 (384/85, EU:C:1987:309).

42 Hotărârea din 24 iunie 1987, *Borrie Clarke* (384/85, EU:C:1987:309, punctul 12).

43 A se vedea de exemplu Hotărârea din 8 martie 1988, *Dik și alții* (80/87, EU:C:1988:133).

44 Hotărârea din 30 noiembrie 2000 (C-195/98, EU:C:2000:655).

93. În Hotărârea Österreichischer Gewerkschaftsbund⁴⁵, în scopul calculării remunerației profesorilor care își desfășurau activitatea în temeiul unui contract, dreptul austriac a luat în considerare în totalitate experiența de predare anterioară dobândită în Austria. Experiența de predare dobândită în alte state membre a fost luată în considerare doar într-o mică măsură. Curtea a considerat că această limitare era contrară liberei circulații a lucrătorilor. Aceasta a susținut de asemenea că, pentru a remedia discriminarea, experiența de predare dobândită în alte state membre trebuia să fie luată în considerare în întregime, chiar dacă aceasta a fost dobândită *înainte de aderarea Austriei*.

94. Hotărârea Österreichischer Gewerkschaftsbund reprezintă de fapt una dintr-o serie de hotărâri în care Curtea a statuat în esență că, în raporturile de muncă, faptele anterioare intrării în vigoare a noilor norme trebuie să fie luate în considerare în stabilirea remunerației datorate angajaților, atunci când acestea sunt relevante pentru respectiva evaluare efectuată în temeiul noului sistem juridic⁴⁶. Astfel, de exemplu, într-o serie de cauze începând cu cauza Hütter, Curtea a statuat că normele austriece care luau în considerare experiența profesională dobândită înaintea împlinirii vârstei de 18 ani în stabilirea treptelor de salarizare a funcționarilor publici erau contrare interdicției privind discriminarea pe motive de vârstă potrivit Directivei 2000/78⁴⁷. Treptele de salarizare trebuiau să fie modificate pentru a elimina discriminarea, inclusiv atunci când experiența relevantă era dobândită înainte de expirarea termenului de transpunere a acestei directive.

95. În opinia noastră, nu este posibil să se facă o comparație directă între astfel de cauze, care au presupus modificări ale salariilor pentru a remedia discriminarea, și cauze precum cea prezentă, pentru un motiv simplu: raportul de muncă existent în cauze precum cauza Österreichischer Gewerkschaftsbund era unul *în curs de desfășurare*, cu drepturi și obligații reciproce existente. Angajatul obține o treaptă sau o gradație și un anumit număr de ani de experiență relevantă, care sunt folosite în fiecare lună ca bază necesară pentru calcularea salariului său. Astfel, în fiecare lună există o „reînnoire”, o nouă aplicare a normelor existente în scopul calculării corespunzătoare a salariilor, care necesită rectificări continue în lumina normei noi și a modificărilor în situația personală⁴⁸. Această situație este astfel asemănătoare în unele privințe cu situația existentă în cauza Römer, în care anumite dispoziții legislative specifice referitoare la o modificare în situația personală a reclamantului au permis o „reînnoire” similară⁴⁹.

96. În schimb, în cauze precum cea prezentă, raportul de muncă a încetat⁵⁰, toate drepturile la pensie au fost dobândite cu mult înainte de acest moment, iar decizia disciplinară privind reducerea cu 25 % a fost adoptată în anul 1975 în baza unor fapte anterioare și a devenit definitivă. Efectele practice ale acestei decizii continuă să fie resimțite, așa cum s-ar întâmpla cu orice fapt din trecut, însă nu mai există niciun raport juridic în curs care să necesite o nouă (re)evaluare în temeiul normei noi. Nu există fapte relevante din trecut care se petrec în continuare. În acest sens, efectele juridice ale faptelor petrecute în trecut au fost într-adevăr stinse.

45 Hotărârea din 30 noiembrie 2000, Österreichischer Gewerkschaftsbund (C-195/98, EU:C:2000:655).

46 A se vedea de exemplu Hotărârea din 30 septembrie 2003, Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513), Hotărârea din 26 octombrie 2006, Comisia/Italia (C-371/04, EU:C:2006:668), și Hotărârea din 18 iunie 2009, Hütter (C-88/08, EU:C:2009:381).

47 Hotărârea din 18 iunie 2009, Hütter (C-88/08, EU:C:2009:381), Hotărârea din 28 ianuarie 2015, Starjakob (C-417/13, EU:C:2015:38), și Hotărârea din 14 martie 2018, Stollwitzer (C-482/16, EU:C:2018:180).

48 Urmând din nou regulile generale potrivit cărora conținutul specific al drepturilor și al obligațiilor reciproce din raporturile juridice în curs, cum ar fi, de exemplu, contractele încheiate în temeiul regimului juridic anterior, va trebui să fie modificat *prospectiv* pentru a fi în conformitate cu noua normă – a se vedea în plus de exemplu Concluziile noastre prezentate în cauza Nemec (C-256/15, EU:C:2016:619, punctul 41).

49 A se vedea punctele 67-74 de mai sus.

50 În decizia de trimitere se explică faptul că, din punct de vedere tehnic, „raportul de serviciu” s-a transformat într-un „raport privind pensia de serviciu”. Elementul central în acest caz este faptul că funcționarul nu mai este în activitate.

4. Contestarea deciziilor adoptate în trecut

97. În sfârșit, pentru o imagine completă, ar trebui adăugat că, în temeiul dreptului Uniunii, pe lângă dispozițiile referitoare la aplicabilitatea în timp a noilor norme unor fapte petrecute în trecut și/sau unor raporturi juridice în curs, există de asemenea obligația limitată de a reveni asupra deciziilor adoptate în trecut în cazul în care acestea sunt incompatibile cu dreptul Uniunii.

98. Jurisprudența Curții subliniază importanța pe care o deține principiul autorității de lucru judecat pentru a garanta atât stabilitatea dreptului și a raporturilor juridice, cât și o bună administrare a justiției. Deciziile devenite definitive după epuizarea căilor de atac disponibile sau după expirarea termenelor de exercitare a acestor căi de atac nu mai pot fi contestate⁵¹. Acest lucru este valabil chiar dacă posibilitatea contestării unei decizii ar permite unei instanțe naționale remedierea unei încălcări a dreptului Uniunii prin decizia în cauză⁵².

99. Este adevărat că se poate reveni asupra deciziilor definitive, însă acest lucru este valabil numai în cazul în care există împrejurări cu adevărat excepționale. Aceste împrejurări includ faptul că dreptul Uniunii a fost greșit interpretat, fără adresarea unei întrebări preliminare Curții în scopul pronunțării unei hotărâri preliminare, precum și faptul că persoana în cauză a sesizat organul administrativ imediat după ce a luat cunoștință de respectiva decizie a Curții⁵³.

100. Cu toate acestea, lăsând la o parte chestiunea referitoare la sfera „caracterului excepțional”, numitorul comun al acestor câteva cauze, în care era impusă o astfel de obligație, a fost în mod firesc acela că incompatibilitatea *exista deja* la momentul în care decizia a fost adoptată la nivel național. Astfel, decizia inițială în cauză încălca deja dreptul Uniunii.

101. În schimb, în prezenta cauză, la momentul adoptării deciziilor relevante (atât a deciziei disciplinare, cât și a deciziei de acordare a unei pensii recurentului), Austria nu era un stat membru al Uniunii, iar Directiva 2000/78 nu fusese încă adoptată. În plus, în opinia guvernului austriac, opinie pe care recurentul nu o contrazice, decizia disciplinară era compatibilă cu dreptul național la momentul în care a fost adoptată, în anul 1974.

102. Prin urmare, nu există niciun fel de împrejurări excepționale care să justifice contestarea deciziilor administrative definitive existente în această cauză, cu atât mai puțin elemente care să justifice o regulă mai generală și mai cuprinzătoare privind aplicarea în timp a dreptului Uniunii destinată să obțină același rezultat.

5. Aplicabilitatea în prezenta cauză

103. Principalele concluzii care pot fi trase din diferitele linii de jurisprudență prezentate mai sus sunt următoarele.

104. În primul rând, jurisprudența Curții referitoare la efectele în timp ale unei norme noi și la dreptul la pensie se axează în foarte mare măsură pe situații în care dreptul la obținerea unei pensii a fost stabilit *ulterior* intrării în vigoare a normei noi.

⁵¹ A se vedea de exemplu Hotărârea din 11 noiembrie 2015, Klausner Holz Niedersachsen (C-505/14, EU:C:2015:742, punctul 38 și jurisprudența citată).

⁵² Hotărârea din 1 iunie 1999, Eco Swiss (C-126/97, EU:C:1999:269, punctele 46 și 47), și Hotărârea din 16 martie 2006, Kapferer (C-234/04, EU:C:2006:178, punctul 21).

⁵³ Astfel de împrejurări excepționale sunt analizate în Hotărârea din 13 ianuarie 2004, Kühne & Heitz (C-453/00, EU:C:2004:17, punctul 28), și în Hotărârea din 18 iulie 2007, Lucchini (C-119/05, EU:C:2007:434, punctul 63).

105. În al doilea rând, jurisprudența referitoare la raporturile (de muncă) în curs și la ajustarea treptelor de salarizare și a salariilor lunare nu poate fi transpusă plății pensiilor, calculate și plătite deja (cu mult timp) înainte de intrarea în vigoare a noii norme.

106. În al treilea rând, ambițioasa propunere ca efectele în curs asupra pensiei plătite ale deciziilor administrative care au devenit definitive *înainte* de intrarea în vigoare a noii norme să fie reevaluate, luând în considerare modul în care noua normă ar fi fost aplicată, nu are nicio bază solidă în jurisprudența Curții. Mai mult, o astfel de propunere este contrară jurisprudenței constante a Curții în materie de autoritate de lucru judecat.

107. Am încercat deja să diferențiem prezenta cauză și să explicăm de ce aceasta rămâne în afara categoriilor prezentate în fiecare dintre secțiunile relevante de mai sus. Pe scurt, considerăm că, în prezenta cauză, pensionarea obligatorie și stabilirea unei pensii reduse deveniseră deja o „situație definitivă” în sensul jurisprudenței menționate mai sus, la punctul 46, înainte de expirarea perioadei de transpunere a Directivei 2000/78. Plata în curs a unei pensii efectuată recurentului nu poate fi considerată ca reprezentând „efecte viitoare” ale unei situații care a luat naștere anterior acestei directive, în sensul jurisprudenței Curții, în așa fel încât aceste efecte să trebuiască să fie interzise sau modificate.

108. Decizia disciplinară a fost deja contestată fără succes în anii 1970. Chestiunea juridică a statutului recurentului de ofițer de poliție pensionat și diminuarea pensiei sale au fost stabilite atunci. Recurentul și-a primit pensia începând din anul 1976. Nu există nicio decizie nouă care să fi fost adoptată sau care să fi trebuit să fie adoptată după expirarea termenului de transpunere a Directivei 2000/78.

109. În plus, toate faptele relevante din prezenta cauză, care au stat la baza adoptării deciziei disciplinare, au avut loc în anii 1970. Astfel, spre deosebire de cauza Römer, nu există fapte petrecute în prezent legate de situația personală curentă a recurentului care să facă obiectul unei reevaluări în temeiul Directivei 2000/78.

110. Cauze precum cauza Brock sau cauza P nu pot servi, în opinia noastră, ca temei pentru o propunerea generală potrivit căreia există un drept de revizuire a plăților cu titlu de pensie, care constă în aplicarea retroactivă a unor norme noi unei decizii existente anterior adoptării acestora, care afectează dreptul la aceste plăți și cuantumul acestora. De asemenea, în opinia noastră, cauzele Brock și P sunt foarte diferite de prezenta cauză. În acele cauze, decizia administrativă preexistentă a fost adoptată prin aplicarea unei serii de condiții foarte specifice și obiective în ceea ce privește dreptul la obținerea unei pensii și cuantumul acesteia. Schimbările ulterioare aduse legislației au modificat aceste condiții. Acest lucru este în contradicție cu prezenta cauză, în care ceea ce se propune este de fapt o reexaminare a unei proceduri disciplinare care a avut loc acum 40 de ani, în temeiul unor noi norme privind discriminarea, precum și o evaluare calitativă a posibilității ca această decizie să fi fost diferită și, în caz afirmativ, a modului în care această decizie s-ar fi modificat.

111. În observațiile sale, recurentul a insistat asupra caracteristicii discriminării de a fi „în curs” sub forma plăților lunare reduse. Cu toate acestea, din analiza cauzelor referitoare la raporturile juridice existente în curs de desfășurare și la necesitatea adaptării lor treptate în lumina noilor norme, cum sunt cauzele Österreichischer Gewerkschaftsbund sau Römer, reiese cu claritate că simpla primire a unei plăți lunare în baza unor decizii definitive care datează din anii 1975 și 1976 nu necesită o nouă evaluare a faptelor relevante.

112. Ceea ce se solicită de fapt în prezenta cauză este o nouă examinare a unei decizii disciplinare de bază și definitive, prin aplicarea unor norme noi în materie de nediscriminare, în scopul de a stabili efectele negative asupra plăților lunare efectuate cu titlu de pensie. Adevărata natură a ceea ce se solicită este poate cel mai bine descrisă de modul de redactare în limba germană a propoziției finale din cuprinsul primei întrebări preliminare adresate de instanța de trimitere, care se referă la adoptarea

unui nou tip de decizie „gedachte” (ipotetică) și care, dacă ar fi fost adoptată la momentul în care Directiva 2000/78 era în vigoare, ar fi încălcat această directivă. Noțiunea „gedachte” poate fi într-adevăr tradusă prin „ipotetică”, însă adevărata sa semnificație în contextul de față este mai degrabă aceea de a fi (în întregime) „imaginară”.

113. În opinia noastră, într-o cauză precum cea prezentă, este evident că dreptul Uniunii nu conferă particularilor dreptul de a solicita, în lumina oricărei norme noi, reexaminarea oricărei decizii administrative adoptate în privința acestora pe parcursul întregii lor vieți și care au avut sau ar fi putut avea un impact negativ asupra pensiei lor (sau asupra altor beneficii). Nu există pur și simplu niciun temei în dreptul Uniunii pentru o propunere atât de amplă.

114. În sfârșit, pentru a acorda credit deplin argumentelor invocate de recurent, există, parțial interdependent, dar și parțial independent de argumentul „tehnic” referitor la aplicarea în timp a noilor norme, un argument *moral* mult mai profund, prezent în observațiile formulate de recurent. Dacă ar fi analizat separat, așa cum a sugerat efectiv recurentul în ședință, acest argument moral devine în mare măsură independent de orice reexaminare a unei decizii disciplinare din anul 1975. Prin urmare, ceea ce s-ar reproșa Austriei în acest caz nu este omisiunea de a reexamina situația din trecut, ci incapacitatea de a compensa activ și prospectiv neregulile din trecut, după anul 2003, în care Directiva 2000/78 era deja în vigoare și în care Cursa Europeană a Drepturilor Omului a pronunțat hotărâri împotriva Austriei⁵⁴.

115. În acest sens, am dori pur și simplu să reafirmăm că nu vedem nicio astfel de obligație care să rezulte în temeiul dreptului Uniunii. Articolul 17 din Directiva 2000/78, care impune statelor membre să adopte sancțiuni efective, proporționale și cu efect de descurajare, este, la rândul lui, legat în mod logic de aplicabilitatea în timp a aceleiași directive.

116. În plus, deciziile administrative sunt adoptate în contexte specifice vremurilor lor. Cadrul penal, disciplinar și moral existent în Austria, ca și în altă parte a Europei, s-a schimbat considerabil începând din anul 1975. Astfel, de exemplu, în Austria, sancțiunile disciplinare se aplică în prezent numai ofițerilor de poliție ale căror fapte subminează încrederea publicului în poliție. Condamnările penale conduc însă la o concediere automată, din câte înțelegem fără niciun drept la pensie. Vârsta consimțământului în Austria este în prezent de 14 ani atât pentru homosexuali, cât și pentru heterosexuali. Cu toate acestea, există și unele excepții explicite în ceea ce privește copiii cu vârsta sub 16 ani care sunt considerați a fi insuficient de maturi.

117. În concluzie, moralitatea reprezintă o țintă în mișcare. În plus, argumentele de ordin moral reprezintă adesea o sabie cu două tăișuri. În cauze complexe din punct de vedere al situației de fapt, care impun numeroase aprecieri de ordin moral, la fel ca în prezenta cauză, acestea pot acționa în ambele sensuri. Astfel, cu excepția situațiilor extreme de nerespectare evidentă și flagrantă a valorilor de bază ale umanității, despre care se poate spune că determină obligația morală de a remedia neregulile din trecut, indiferent de perioada în care acestea au fost săvârșite⁵⁵, societăților și legislației acestora ar trebui să li se permită să evolueze treptat, trecutul rămânând trecut.

⁵⁴ Menționate mai sus, la nota de subsol 4.

⁵⁵ Ceea ce atinge un grad de tensiune atât de insuportabil între justiție și securitatea juridică, încât aceasta din urmă trebuie să lase loc celei dintâi, iar norma în cauză prevăzută (în mod eronat) să fie declarată *ex post* inexistentă – Gustav Radbruch, „Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht”, în *Süddeutsche Juristen-Zeitung*, 1946, volumul 1, nr. 5, p. 105-108.

6. Concluzie privind prima întrebare

118. În lumina celor ce precedă, propunem Curții să răspundă la prima întrebare adresată de instanța de trimitere după cum urmează:

Articolul 2 din Directiva 2000/78 nu se opune menținerii efectelor juridice ale unei decizii administrative rămase definitive conform legislației naționale care guvernează procedura disciplinară în cazul funcționarilor publici (decizie disciplinară), prin care s-a dispus pensionarea funcționarului cu diminuarea concomitentă a pensiei, dacă,

- la momentul adoptării deciziei administrative menționate, aceasta nu intra încă sub incidența unor dispoziții ale dreptului Uniunii, în special directiva, însă
- o decizie similară (ipotetică) ar contraveni directivei în cazul în care ar fi fost adoptată după intrarea în vigoare a acesteia.

B. A doua și a treia întrebare

119. Având în vedere răspunsul propus la prima întrebare a instanței de trimitere, nu mai este necesar să se răspundă la a doua și la a treia întrebare. Totuși, în cazul în care Curtea ar ajunge la o concluzie diferită, vom examina pe scurt aceste întrebări în cele ce urmează.

120. În cazul în care Curtea ar admite că efectele deciziei disciplinare discriminatorii nu pot fi menținute, întrebarea care se ridică atunci este ce anume presupune mai exact „lipsa menținerii acestor efecte” într-o cauză precum cea de față.

121. Cu excepția cazului în care răspunsul la această întrebare nu s-ar raporta la deciziile adoptate în anii 1970 și ar afirma, în mod asemănător cu ceea ce tocmai s-a discutat în legătură cu obligația activă și prospectivă de compensare (probabil alături de obligația plății unor sume forfetare), instanța națională ar trebui să analizeze conținutul deciziei disciplinare pentru a verifica dacă aceasta ar fi fost adoptată într-un mod care era compatibil cu Directiva 2000/78, precum și data de la care ar fi aplicabilă această nouă decizie imaginară. O să ne referim în cele ce urmează la acest aspect ca la abordarea „ce ar fi dacă?”.

122. În opinia noastră, reexaminarea unei decizii vechi de 40 de ani și a efectelor sale este foarte problematică. Cu toate acestea, instanța de trimitere este foarte precisă în cuprinsul celei de a doua și al celei de a treia întrebări în legătură cu anumite „linii directoare” în cadrul unui astfel de demers de ficțiune juridică. Prin urmare, cu excepția cazului în care Curtea afirmă pur și simplu că „efectele nu pot fi menținute” și lăasă în sarcina instanței naționale obligația de a decide modul în care trebuie să identifice și să „neutralizeze” aceste efecte, Curtea va deveni în mod inevitabil coautorul acestuia. Prezentăm mai jos câteva considerații în legătură cu modul în care s-ar putea desfășura acest scenariu.

1. A doua întrebare

123. Decizia disciplinară a obligat recurentul să se pensioneze anticipat și i-a diminuat dreptul la pensie cu 25 %. Prin intermediul celei de a doua întrebări, instanța de trimitere solicită să se stabilească dacă, pentru a remedia discriminarea rezultată din decizia administrativă, este suficientă anularea reducerii de 25 % a pensiei sau dacă pensia trebuie calculată ca și când recurentul ar fi lucrat în perioada scursă de la data pensionării sale obligatorii. Este suficient să se neutralizeze efectele viitoare ale reducerii de 25 % sau este necesar să se neutralizeze și efectele viitoare ale pensionării anticipate obligatorii?

124. În observațiile sale, recurentul susține că reducerea de 25 % ar trebui să fie anulată în totalitate, iar dreptul său la pensie ar trebui să fie calculat ca și cum acesta ar fi lucrat între timp în serviciul de poliție. Cu alte cuvinte, acesta susține că trebuie creată situația care ar fi existat dacă decizia disciplinară nu ar fi fost deloc adoptată (sau dacă nu ar fi fost aplicată nicio sancțiune).

125. Comisia susține abordarea „ce-ar fi dacă?” numai în raport cu reducerea de 25 %, admitând că, chiar și în lipsa vreunei discriminări de natură homofobă, ar fi putut exista o reducere a pensiei recurentului aplicată pentru a-i sancționa comportamentul. În schimb, Comisia consideră că este inadecvat să se adopte abordarea „ce ar fi dacă?” în raport cu pensionarea propriu-zisă. Diminuarea pensiei care a rezultat din pensionarea anticipată nu reprezintă în fapt un „efect viitor” al unei situații care a apărut în trecut și căreia trebuie să i se aplice noi norme. În opinia Comisiei, efectele juridice ale pensionării s-au stins atunci când raportul de muncă a luat sfârșit. Pentru acest motiv, efectele care constau în lipsa unei creșteri a dreptului la o pensie, care a rezultat din pensionarea anticipată, pot fi menținute.

126. Dorim să facem următoarele observații.

127. În cazul în care decizia disciplinară ar fi fost adoptată în anul 1975 într-un mod care *era* compatibil cu interdicția discriminării pe motive de orientare sexuală introdusă în anul 2000, nu este clar dacă recurentul nu ar fi mai fost deloc obligat să se pensioneze. Astfel, natura „incomparabil mai blândă”⁵⁶ a sancțiunii la care se referă instanța de trimitere ar putea fi înțeleasă și ca sugerând că recurentul nu ar fi fost obligat să se pensioneze.

128. Prin urmare, în acest caz, în conformitate cu răspunsul furnizat la prima întrebare, „efectele viitoare ale pensionării anticipate obligatorii” nu ar putea fi menținute. Aceste efecte includ cu siguranță faptul că recurentul nu a mai lucrat pentru serviciul de poliție, nu a mai înregistrat o sporire a prestațiilor de pensie și nu a mai beneficiat de luarea în considerare a acelor „ani pierduți” la calcularea pensiei sale. În acest sens, efectele acestei sancțiuni sunt într-adevăr încă „în curs”. Neutralizarea efectelor viitoare ale pensionării anticipate obligatorii trebuie, așadar, să ia (cumva) în considerare acei ani pierduți.

129. Comisia susține un punct de vedere contrar acestei concluzii. Aceasta consideră că efectele care nu determină o creștere a dreptului la o pensie, care au rezultat din pensionarea anticipată, pot fi menținute.

130. Recunoaștem că suntem de părere că raționamentul Comisiei cu privire la acest aspect este incompatibil cu poziția susținută de aceasta potrivit căreia reducerea de 25 % impusă prin decizia disciplinară *constituie* „efecte viitoare” în sensul arătat mai sus. Ambele sancțiuni – pensionarea forțată și reducerea de 25 % – au fost aplicate în baza aceleiași serii de fapte și prin aceeași decizie disciplinară. În ambele cazuri, întrebarea de principiu se referă la identificarea efectelor deciziei disciplinare care ar fi luat naștere dacă aceasta ar fi fost adoptată într-un mod care să fie compatibil cu Directiva 2000/78.

131. Astfel, în cazul în care s-ar adopta distincția pe care o face Comisia între diferite efecte, aceasta ar însemna că recurentul ar fi putut, în fapt, să fie concediat de la locul său de muncă și nu ar fi putut recurge la nicio cale de atac posibilă. Spre deosebire de pensionare, simpla concediere ar fi pus capăt, în principiu, raportului juridic, fără efecte în curs sub forma plăților efectuate cu titlu de pensie.

⁵⁶ Analizată mai sus, la punctul 41.

132. Având în vedere cele de mai sus, în cazul în care Curtea ar concluziona că efectele deciziei disciplinare discriminatorii nu pot fi menținute, iar abordarea „ce ar fi dacă?” este adoptată, aceasta din urmă ar trebui să ia în considerare un scenariu alternativ în care recurentul nu se pensionează, precum și unul în care diminuarea cu 25 % a pensiei recurentului nu este (pe deplin) aplicată.

133. Observăm că o astfel de concluzie ar ridica în mod evident o serie de întrebări suplimentare delicate. Pentru a neutraliza „efectele viitoare” ale pensionării obligatorii care a avut loc în anul 1976, ar trebui să se presupună că recurentul a lucrat în toți anii scurși din 1976 sau în toți anii începând de la data expirării termenului de transpunere a Directivei 2000/78? Ar trebui ca orice creștere corespunzătoare a pensiei să fie compensată cu veniturile obținute din plata unei pensii din partea altor surse de activitate efectuată de recurent în respectivi ani⁵⁷? Ar trebui ca orice creștere corespunzătoare a pensiei să fie compensată cu veniturile obținute din plata unei pensii din partea serviciului de poliție, care a fost deja primită de către recurent începând de la data pensionării sale obligatorii (pe care cu siguranță că nu ar fi primit-o dacă ar fi continuat să lucreze)⁵⁸?

134. În sfârșit, în ceea ce privește mai precis reducerea de 25 %, a doua întrebare a instanței de trimitere pleacă implicit de la premisa că această reducere este în întregime o consecință a caracterului discriminatoriu al deciziei.

135. Abordarea „ce ar fi dacă?” ar trebui să însemne însă cu adevărat „ce ar fi dacă?”. Astfel, trebuie avută în vedere posibilitatea ca, chiar și în lipsa unei condamnări penale, recurentul să fi fost în continuare sancționat în cadrul unei proceduri disciplinare în baza aceleiași serii de fapte⁵⁹, iar pensia recurentului să fi fost în continuare diminuată, însă cu mai puțin de 25 %. Aceasta este într-adevăr abordarea adoptată de Comisie în cuprinsul observațiilor sale scrise. Așadar, în cazul în care, în lipsa unei discriminări, recurentul ar fi beneficiat în continuare de pensia sa diminuată, însă de exemplu cu 5 % sau cu 10 %, atunci efectele acestei reduceri de 5 % sau de 10 % ar trebui să fie menținute.

136. Prin urmare, în cazul în care abordarea „ce ar fi dacă?” s-ar adopta în raport cu reducerea de 25 %, suntem de acord cu Comisia în privința faptului că acest scenariu fictiv trebuie să ajungă la concluzia sa logică. Din nou, măsura exactă în care decizia disciplinară ar fi fost diferită în cazul în care ar fi fost adoptată într-un mod nediscriminatoriu ar constitui o (foarte dificilă) chestiune pe care instanța națională trebuie să o soluționeze.

2. A treia întrebare

137. Prin intermediul celei de a treia întrebări, instanța de trimitere solicită să se stabilească dacă răspunsul la cea de a doua întrebare depinde de aspectul dacă, înainte de împlinirea vârstei de pensionare, persoana în cauză a căutat în mod activ un loc de muncă în serviciul administrației federale.

138. Trebuie să recunoaștem că suntem uimiți de relevanța unei astfel de întrebări în lumina situației de fapt din procedura principală. Însă, din moment ce suntem deja implicați în scenarii de tipul „ce ar fi dacă?”, este foarte dificil să susținem că o astfel de întrebare este ipotetică.

⁵⁷ În observațiile scrise și în ședință, s-a confirmat că, după ce a părăsit serviciul de poliție, recurentul a fost angajat în sectorul privat, perioadă pentru care primește o pensie.

⁵⁸ După cum s-a confirmat în cadrul ședinței, recurentul a primit o pensie din partea serviciului de poliție începând cu pensionarea sa forțată care a avut loc în 1976.

⁵⁹ A se vedea mai sus punctul 42, precum și observațiile guvernului austriac în sensul că un funcționar de poliție care solicită acte de natură sexuală cu minori ar fi pasibil de pedeapsă în cadrul unei proceduri disciplinare *indiferent de orientarea sexuală* a actorilor implicați.

139. Situația de fapt aferentă cauzei nu menționează nimic în legătură cu aspectul dacă recurentul a încercat sau nu vreodată (re)angajarea în cadrul serviciului administrației federale. Este poate rezonabil să se presupună că, în cazul în care o persoană a fost concediată din acest serviciu în împrejurări precum cele din procedura principală, încercarea acesteia de a se reangaja în cadrul aceluiași serviciu ar fi mai degrabă inutilă (atunci când, înainte de toate, acest lucru ar fi posibil din punct de vedere legal). În cazul în care aceasta este într-adevăr situația, iar recurentul nu ar mai fi încercat ulterior reangajarea în cadrul serviciului administrației federale, care sunt concluziile care se pot trage din acest fapt? Recurentului i s-ar putea reproșa că nu a procedat astfel? Ar putea rezulta pentru el un dezavantaj din aceasta?

140. Cu toate acestea, în orice caz, după cum s-a menționat la punctul 133 de mai sus, în măsura în care efectele pensionării anticipate obligatorii trebuie să fie neutralizate, acest lucru ridică o serie de întrebări cu privire la modul de abordare a perioadei scurse. În opinia noastră, în analiza scenariului său alternativ, trebuie lăsată instanței naționale sarcina de a stabili care sunt detaliile specifice care trebuie să fie luate în considerare în scopul de a găsi un echilibru între, pe de o parte, ignorarea în întregime a respectivilor ani scurși și, pe de altă parte, luarea lor pe deplin în considerare, ca și cum recurentul ar fi lucrat între timp în sectorul public.

C. A patra și a cincea întrebare

141. Având în vedere răspunsul propus la prima întrebare adresată de instanța de trimitere, nu mai este necesar să se răspundă nici la cea de a patra și la cea de a cincea întrebare. Totuși, în cazul în care Curtea ar ajunge la o concluzie diferită, am dori să adăugăm câteva sugestii.

142. Prin intermediul celei de a patra și al celei de a cincea întrebări, instanța de trimitere solicită să se stabilească care este momentul de la care ar trebui să își producă efectele o eventuală anulare (parțială) a reducerii de 25 %. Aceste întrebări se limitează la momentul de la care efectele reducerii de 25 % trebuie neutralizate. Acestea nu se referă la efectele pensionării anticipate obligatorii. Însă, astfel cum s-a menționat mai sus, la punctul 133, considerăm că abordarea diferită a efectelor viitoare ale reducerii de 25 % în comparație cu cea a efectelor viitoare ale pensionării obligatorii ridică probleme de inconsecvență.

143. În opinia noastră, răspunsul la această întrebare rezultă din jurisprudența sintetizată mai sus, la punctul 44 și următoarele. Se speră că aplicarea Directivei 2000/78 ar fi în continuare supusă – fără a ține seama de posibila abordare amplă în sensul eliminării efectelor viitoare analizată mai sus – respectării principiului neretroactivității. Prin urmare, indiferent care ar fi răspunsul la prima întrebare adresată de instanța de trimitere, acesta poate fi în orice caz utilizat ca temei pentru susținerea faptului că efectele reducerii de 25 % trebuie să fie neutralizate de la data expirării termenului de transpunere a directivei, iar nu mai devreme.

D. Discriminarea pe motive de sex

1. Sfera de aplicare a întrebărilor adresate de instanța de trimitere

144. În sfârșit, în cadrul observațiilor sale scrise, recurentul a susținut că (și) sancțiunea aplicată prin decizia disciplinară echivala cu o discriminare pe motive de sex, contrară articolului 157 TFUE (anterior articolul 119 CEE, iar ulterior articolul 141 CE). Potrivit recurentului, această dispoziție, care a intrat pentru prima dată în vigoare în anul 1979, poate fi, așadar, utilizată pentru a se opune efectelor viitoare ale deciziei disciplinare într-un mod similar cu cel avut în vedere în cuprinsul primei întrebări adresate de instanța de trimitere în legătură cu Directiva 2000/78. Aceasta ar putea face însă acest lucru începând de la o dată mult mai timpurie.

145. Am dori să facem următoarele observații în această privință.

146. Instanța națională nu face referire la articolul 157 TFUE (sau la predecesorii săi). Astfel, recurentul este singura parte care a invocat acest articol în observațiile sale scrise. S-ar putea susține că analiza posibilei aplicări a articolului 157 TFUE s-ar putea dovedi utilă pentru instanța națională. În opinia noastră, Curtea nu ar trebui însă să admită aplicarea acestuia, în special pentru următoarele motive.

147. În primul rând, există o totală lipsă de referire la această dispoziție, atât în cuprinsul întrebărilor adresate de instanța de trimitere, cât și în decizia de trimitere în general. În opinia noastră, în cazul în care instanța națională ar fi considerat relevantă această referire, aceasta cel puțin ar fi menționat-o. Ar putea exista numeroase motive care justifică o astfel de omisiune și ar fi greșit să se presupună că lipsa acestei referiri reprezintă o „omisiune”. Întrebarea care se ridică în acest caz nu este aceea dacă Curtea trebuie să precizeze detaliile și relevanța unei dispoziții obscure dintr-o legislație de ordin tehnic care ar fi putut fi omisă. Articolul 157 TFUE reprezintă o dispoziție importantă a tratatului. Dimpotrivă, din moment ce argumentele privind articolul 157 TFUE constituie un element central al observațiilor scrise formulate de recurent, este la fel de plauzibil ca recurentul să fi propus instanței de trimitere ca întrebările referitoare la această dispoziție să fie adresate Curții, însă ca această propunere să fi fost respinsă.

148. În al doilea rând, articolul 94 din Regulamentul de procedură al Curții de Justiție impune ca cererea de decizie preliminară să cuprindă, printre altele, faptele pertinente și dispozițiile naționale, precum și motivele care au determinat instanța națională să adreseze Curții întrebările respective. În prezenta cauză, instanța națională a formulat decizia de trimitere fără a menționa deloc articolul 157 TFUE (sau predecesorii săi) și fără a indica niciun fel de posibile fapte pertinente sau dispoziții naționale în legătură cu această dispoziție. În aceste condiții, în opinia noastră, nu ar fi conform cu jurisprudența⁶⁰ referitoare la articolul 94 din Regulamentul de procedură ca Curtea să ignore aceste omisiuni și, la solicitarea uneia dintre părți, să furnizeze în mod proactiv îndrumări cu privire la o întrebare care nu i-a fost adresată.

149. Totuși, în cazul în care Curtea ar alege să abordeze argumentele invocate de recurent în legătură cu articolul 157 TFUE, vom face câteva scurte observații în secțiunea următoare.

2. Articolul 157 TFUE

150. În răspunsul pe care l-am propus la prima întrebare, am explicat motivul pentru care Directiva 2000/78 nu se opune menținerii efectelor deciziei disciplinare. Această decizie se găsea în afara domeniului de aplicare în timp al directivei. Directiva nu poate fi utilizată pentru a reexamina această decizie în scopul de a neutraliza o parte din efectele sale. Aceste argumente se aplică *mutatis mutandis* și articolului 157 TFUE.

151. În măsura în care Curtea ajunge la o concluzie diferită, ar reveni instanței naționale obligația de a stabili posibila existență a unei astfel de discriminări. Cu toate acestea, înțelegem că argumentul principal este acela că homosexualii de sex masculin erau tratați mai puțin favorabil decât homosexualii de sex feminin⁶¹. Recurentul a sugerat că un ofițer de poliție de sex feminin angajat în acte de natură homosexuală cu un minor în vârstă de peste 14 ani nu ar primi nicio (sau, în orice caz, una mai ușoară) sancțiune disciplinară în comparație cu un ofițer de poliție homosexual de sex masculin angajat în acte similare.

⁶⁰ Mai recent, a se vedea de exemplu Ordonanța din 31 mai 2018, Bán (C-24/18, nepublicată, EU:C:2018:376, punctul 18 și următoarele), Ordonanța din 7 iunie 2018, easyJet Airline (C-241/18, nepublicată, EU:C:2018:421, punctul 12 și următoarele), precum și Ordonanța din 7 iunie 2018, Filippi și alții (C-589/16, EU:C:2018:417, punctul 25 și următoarele).

⁶¹ A se vedea în schimb Hotărârea din 17 februarie 1998, Grant (C-249/96, EU:C:1998:63).

152. În măsura în care o astfel de afirmație ar corespunde realității (având în vedere practica disciplinară a serviciului de poliție austriac din anii 1970), ceea ce ar fi de competența instanței de trimitere să stabilească, articolul 157 TFUE interzice discriminarea pe motive de sex în raport cu „remunerația”. Potrivit unei jurisprudențe constante, noțiunea „remunerație” în acest sens *nu include* plățile efectuate în aplicarea sistemelor legale de pensii, care sunt clasificate mai degrabă drept prestații de securitate socială⁶². În cadrul ședinței, guvernul austriac a precizat că sistemul de pensii în acest caz este unul obligatoriu. În ipoteza în care aceasta este într-adevăr situația (în sensul conferit de jurisprudența Curții⁶³), acest lucru ar face din nou obiectul verificării de către instanța națională. Însă, pe baza afirmațiilor furnizate de guvernul austriac cu privire la acest aspect, aceste tipuri de plăți ar ieși, în principiu, din domeniul de aplicare al articolului 157 TFUE, făcând această dispoziție inaplicabilă în prezenta cauză.

153. În cazul în care lucrurile nu ar sta însă astfel, ar trebui să fie analizată aplicarea în timp a articolului 157 TFUE (și a predecesorilor săi). Vom face în acest sens referire la observațiile pe care le-am prezentat în cadrul celei de a patra și al celei de a cincea întrebări, care se aplică *mutatis mutandis*. În plus, în conformitate cu Hotărârea Barber⁶⁴ și cu Hotărârea Ten Oever⁶⁵, „efectul direct al articolului 119 din Tratatul CEE nu poate fi invocat, în scopul solicitării egalității de tratament în materie de pensii ocupaționale, decât *pentru prestațiile datorate în temeiul perioadelor de angajare ulterioare datei de 17 mai 1990* [data pronunțării hotărârii Barber], sub rezerva excepției prevăzute în favoarea lucrătorilor sau a succesorilor lor în drepturi care au angajat, înainte de această dată, o acțiune în justiție sau care au introdus o reclamație echivalentă în temeiul dreptului național aplicabil”⁶⁶.

154. Din situația de fapt, astfel cum este prezentată în cererea instanței de trimitere, rezultă însă că niciuna dintre perioadele relevante de încadrare în muncă nu este ulterioară datei de 17 mai 1990.

V. Concluzie

155. Propunem Curții să răspundă la prima întrebare adresată de Verwaltungsgerichtshof (Curtea Administrativă Supremă, Austria), după cum urmează:

„Articolul 2 din Directiva 2000/78/CE a Consiliului din 27 noiembrie 2000 de creare a unui cadru general în favoarea egalității de tratament în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă nu se opune menținerii efectelor juridice ale unei decizii administrative rămase definitive conform legislației naționale care guvernează procedura disciplinară în cazul funcționarilor publici (decizie disciplinară), prin care s-a dispus pensionarea funcționarului cu diminuarea concomitentă a pensiei, dacă,

- la momentul adoptării deciziei administrative menționate, aceasta nu intra încă sub incidența unor dispoziții ale dreptului Uniunii, în special Directiva 2000/78, însă
- o decizie similară (ipotetică) ar contraveni directivei în cazul în care ar fi fost adoptată după intrarea în vigoare a acesteia”.

⁶² A se vedea Hotărârea din 28 septembrie 1994, Beune (C-7/93, EU:C:1994:350, punctele 20-24 și jurisprudența citată).

⁶³ A se vedea de exemplu Hotărârea din 28 septembrie 1994, Beune (C-7/93, EU:C:1994:350, punctele 20-24 și jurisprudența citată), și Hotărârea din 24 noiembrie 2016, Parris (C-443/15, EU:C:2016:897, punctele 34 și 35).

⁶⁴ Hotărârea din 17 mai 1990 (C-262/88, EU:C:1990:209).

⁶⁵ _ Hotărârea din 6 octombrie 1993 (C-109/91, EU:C:1993:833).

⁶⁶ A se vedea dispozitivul Hotărârii din 6 octombrie 1993, Ten Oever (C-109/91, EU:C:1993:833). Sublinierea noastră.